

La sargantana

(ALDC, VII, 1613. La sargantana)

La *sargantana* és un 'llangardaix petit de color verdós, bru o rogenc per dalt i blanc per sota, molt lleuger i espantadís, que abunda per parets assolellades (*Lacerta*)'. Classificarem els significants recollits d'acord amb a) el suf. (-ana, -alla, -illa), que n'agrupa el major nombre; b) la relació amb altres espècies.

a) LAKARTA, var. del llat. LACERTA (cf. cat. *lluert* < *LŪCERTUS < LACERTUS), amb un suf. dim., degué esdevenir *LAKARTANA, que, encreuat amb el protobasc SEGUANDÍLEA, hauria donat *sa(n)gartana* i *sangardilla* (DECat).

La forma més comuna és *sargantana*, doc. al s. XV i, com a topònim, al s. XII; coneix moltes var. fonètiques: *sagartana* 126, que, si acceptem la hipòtesi del DECat, seria el primer estadi evolutiu, amb la var. metatètica *sargatana* 160, que explicaria *sargantana* (var. *sarguintana* 56), per repercussió de la nasal, amb els canvis a *salgantana* 85, de l'alguerès; *saragantana* 189, amb vocal epentètica; *sergantana* 141, 180 (*sengantana* ja es documenta al s. XVI), amb canvi de [a] àtona > [e], potser per dissimilació de [a] (Veny, 2007 c) i no necessàriament per atracció de *serp*, *serpeta* (DECat); *sarcantana* 73-75, 77-82, per ensordiment de -rg- > -rc-, com *sarqu[e]ntana* 76, pel tancament de [ə] > [e] en contacte amb una antiga palatal en el parlar de Sineu (la relació amb *cercar* [DECat] ens sembla gratuïta).

La posició de -rg- > -gr-, anòmala, ha tingut lloc en *sagrantana*, amb mutació de la vocal inicial [a] > [e] o [e] > [i]: *segrantana* 185, *segrentana* 174, *segrintana* 182, *sigrantana* 42 (com ha passat en exemples anteriors: *sergantana*, *sengantana*, etc.). La dilació de la nasal és present en *sangrantana*, var. ensordida *sancrantana* 161; amb canvi vocàlic [a] > [e] en *sengrantana* 165, *sengrentana* 169, 172, *segantana* 179 o també [ə] > [i] en *singrantana* 43, especialment en ross., on s'ha operat lambdacisme: *singlantana*, *singlatana* 17, *siglantana* 3, 16 (cf. *sarment* > *sirment*, *senglar* > *singlar*, etc.).

El suf. -ana, per al DECat, seria d'origen eusquera; hauríem de pensar, tanmateix, en un caràcter col·lectiu (abundància d'espècies petites; cf. *perdigana*) desembocant en un dim. (cf. el suf. de *sargantalla* i altres, més avall).

Sargantalla s'ha format amb el suf. -alla (< -ALIA), de valor inicialment col·lectiu, però que, aplicat a les bestioles més petites que els llangardaixos amb els quals a voltes s'ha comparat (cf. *LŪCERTUS > *lluert*/*LAKARTANA 'sargantana'), podria haver adquirit valor dim. El mot es documenta (havia passat per malla als diccionaris etimològics) en 1349 ("serp e llueres, rates e *sangartaylles*", "les serps e les *sangartaylles*", Jacme d'Agramont, lleidatà, cf. Veny, 1971: 50 i 71). Var.: *sagrantalla* 48, 125/*segrantalla* 151; *sangatalla* 96, 97, amb dissimilació eliminatòria de líquides; *singatalla* 91, 95, *sincantalla* 87/*sincantalleta* 87, pel tancament de [e] > [i] del segment *sen-* pel caràcter

semipalatal de la [s]. Les var. amb pas -RT- > -rd- ens acosten a habituds pròpies del basc: *singardalla* 89, 94, amb els dim. *singardallina* 93/*sengardallina* 93. Més desgastades són *sanagalla* 92, *sarnalla* 86 i *serenalla* 88. L'equivalència de palatals [ʎ] = [ɲ] ha originat *sargantanya* 134, 137, 144, *sagrantanya* 176; *sargantanyot* 137, probablement amb suf. dim. -ot, com *sancastanyot* 152, der. de *sancastanya* 152, homonimització formal amb *castanya* (< CASTĂNĖA). Com a darrer suf. dim. tenim -illa (< -ICULA), amb *sargantilla* i *sangartilla*, que és considerat var. "molt antiga" d'acord amb la possible influència del basc SEGUANDÍLEA sobre *LAKARTANA (DECat), però, atesa la manca de tradició documental d'aquest mot, *sangartilla*, enfront de la de *sangartalla*, del s. XIV, justament a la ciutat de Lleida, que precisament l'ha substituït posteriorment per *sangartilla*, creiem més aviat que aquest mot ha reemplaçat *sangartalla* ajudat pel caràcter dim. d'aquell suf. que s'adiu més amb la lleugeresa i mobilitat de la bestiola (Veny, 1971: 181-182). Var.: *sangartilla* 101, 107, 110, 111, 117, 119 (*sangartilla gavatxa* 119), *sagrantilla* 40, 53, *sangardilla* 90, 98, *singardilla* 95 i, amb canvi de suf., també dim., *sargantina* 126, 127.

b) No és menyspreable la comparació de la sargantana amb el llangardaix, les dues espècies, sauris lacèrtids, i la seva diferenciació basada en l'addició d'un adjunt referent al color (*lluert gris* 9) o del dim. -ina (*llengardaixina* 99; *engardaixina* 100, 102, per deglutinació), com *gardaixina* 106 i *fardatxina* 183, 190 (doc. s. XV; també aragonès, *fardachina*, doc. s. XIV, ap. Martines, 2012: 127), der. de *fardatxo*.

El nucli pot ser *rana* (< RANA) amb el resultat *ranitxa* 124, que té un aire mossàrab. *Sangardixa* 108 és un híbrid de *sangardilla* i el cat. *lagarti*[ʎ]a 188, der. de *lagarto* (< *LACARTUS). *Xinxola* 4 (amb doble dim. *xinxoleta* 7) podria ser un der. dim. de *xinxà* (< CĬMĬCE), potser per considerar, a tort, que podia picar. Per a aquest apartat, cf. mapa 1057.

En el pla evolutiu dels mots cal tenir en compte l'ús del dim. segur (*sargantilla*, *llengardaixina*, *sengardallina*, *sargantina*, *fardatxina*, *xinxola*) o probable (*sargantana*, *sargantalla*) en relació amb la menor dimensió d'aquesta bestiola respecte del llangardaix.

Des del punt de vista territorial, el tipus *sargantana* coneix l'àrea del val., cat. central i insular; amb la var. *singlantana* en ross., mentre que el cat. nord-occ. ha apostat per *sargantalla* que, al nostre parer, hauria estat substituït per *sargantilla*, més d'acord amb la dimensió més petita de la bestiola respecte del llangardaix amb el qual sovint es compara.

Són mots normatius *sargantana*, des del DOrt, 1917, i *sangartilla*, des del DIEC₁, 1995.